

3. *McQuail D.* *McQuail's Reader in Mass Communication Theory.* L., Sage Publications Ltd, 2002. – 482 p.
4. *Downs A.* *The Public Interest: Its Meaning in Democracy.* Social Research. – 1962. – 29 Spring. – P. 1–36.
5. *Marks F. R., Leswing K., Fortinsky B. A.* *The lawyer, the public and professional responsibility.* – Chicago: American Bar Foundation, 1972. – 305 p.
6. *Barry B.* *The Public Interest,* in A. Quinton (ed.) *Political Philosophy.* – Oxford Univ. Pr., Oxford 1967. – 208 p. – P. 112–126.
7. *Meyerson M., Banfield E. C.* *The Public Interest,* in T. Scott Miyakawa (ed.) *Science Public Policy.* Routledge. – NY, 1999. – 560 p. – P. 26–32.
8. *Bell J.* *Public Interest: Policy or Principle?* in Brownsword, R. (ed.) *Law and the Public Interest,* Stuttgart, Franz Steiner, 1993. – 85 p.
9. *Weisbrod B. A.* *Conceptual Perspective on the Public Interest: An Economic Analysis,* in B.A. Weisbrod, J.F. Handler and N.K. Komesar (eds.) *Public Interest Law: An Economic and Institutional Analysis,* University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1978 – P. 4–30 of 592 p.
10. *McHarg A.* *Reconciling Human Rights and the Public In*

terest: Conceptual Problems and Doctrinal Uncertainty in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights. *Modern Law Review,* Volume 62: Issue 5 - September 1999. – P. 671–696.

11. *Greer S. C.* *The European Convention on Human Rights: achievements, problems and prospects.* Cambridge University Press, Cambridge, 2006. – 386 p.
12. *Simpson B.* *Human Rights and the End of Empire (Britain and the Genesis of the European Convention).* Oxford University Press, Oxford, 2004. – 1184 p.
13. *Jacobs F.* *The «Limitation Clauses» of the European Convention on Human Rights,* in A. de Mestral et al (eds.) *Limitation of Human Rights in Comparative Constitutional Law.* Les Editions Yvon Blais, Cowansville (Québec), 1986. – P. 21–40 of 593 p.
14. *Hovius B.* *The Limitation Clauses of the European Convention on Human Rights: A Guide for the Application of Section 1 of the Charter?* *17 Ottawa Law Review,* 1985. – P. 213–261.
15. *Travaux Préparatoires,* Vol. VI. Hague. Martinus Nijhoff. 1976. – 401 p.
16. *Malloy R. P.* *Private Property, Community Development and Eminent Domain.* Ashgate Publishing Company, Aldershot, Burlington, 2008. – 230 p.

The article explores three main groups of doctrines regarding public interest: the combination theory, the general interest theories and the unitary concept. The article further examines the general for the European Convention on Human Rights approaches towards the limitation of the power of the State to intervene into the human rights by the interests enumerated in the relevant Article of the Convention.

В статті вивчаються три основні групи підходів к проблемі публичного інтереса: теорії совокупності, общего інтереса и унитарные концепции. Также рассматриваются общие для Европейской конвенции по защите прав человека подходы к ограничению полномочий государства вмешиваться в права человека достижением специальных, предусмотренных в соответствующей статье Конвенции, интересов.

НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ СЕРВІТУТНИХ ПРАВ: ЗАСТОСУВАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Нагнибіда В. І.,

кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права і порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду аналізується набувальна давність у розрізі її застосування до встановлення прав користування чужим майном. Обґрунтовується нормативна спроможність норм Цивільного та Земельного кодексів України про набувальну давність до врегулювання відносин щодо виникнення сервітутів. Пропонується авторське бачення механізму застосування давності володіння як підстави виникнення сервітутних прав.

Ключові слова: набувальна давність, сервітут, підстава виникнення, право проживання.

Набувальна давність передбачена у чинному цивільному законодавстві як одна з підстав виникнення права власності (ст. 344 ЦК України). На цій підставі особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим – протягом п'яти років, набуває право власності на це майно. Як відомо, набуття права власності за набувальною давністю є новелою ЦК України 2003 року. Відповідно до п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України правила про набувальну давність, передбачені ст. 344, поширюються також на випадки, коли володіння майном почалося за три роки до набрання чинності кодексом. Встановлені правила застосування набувальної давності протягом останнього року уже застосовуються на практиці в частині набуття права власності на нерухоме майно. Разом з тим останнім часом у низці досліджень отримують розвиток думки щодо поширення

цього інституту на встановлення речових прав на чуже майно, зокрема сервітутних прав. Серед авторів, які частково торкалися цього питання, слід назвати П. Кулініча [1; 2], В. Маковія [3], В. Мартина [4], І. Севрюкову [5; 6], В. Цюру [7] та інших авторів. Однак дослідження, яке б мало своїм предметом аналіз набувальної давності як підстави виникнення сервітутних прав, поки що немає. Тому в даній статті пропонується вивчити окреслене питання та з урахуванням досвіду зарубіжних країн сформулювати пропозиції до чинного законодавства в частині вдосконалення механізму встановлення сервітутних прав.

Більшість законодавств зарубіжних країн містять положення, за якими сервітутні права встановлюються на підставі договору та заповіту (ст. 637, 649, 686 ЦК Франції [8], ст. 531 ЦК Іспанії [9] тощо). Разом з тим в окремих країнах встановлення сервітутних прав здійснюється в порядку набувальної давності (ст. 690 ЦК Франції, ст. 453 ЦК Мол-

дови [10] тощо). Так, ст. 690 ЦК Франції передбачено, що безперервні та явні сервітути можна встановлювати на основі 30-річного строку набувальної давності. Такий підхід до встановлення сервітутів обумовлений, на нашу думку, тим фактом, що відповідно до французького законодавства сервітутні права віднесено до нерухомості, яку, відповідно, також можна набувати за набувальною давністю (§ 2262–2270¹ ЦК Франції). Так само окремі норми про набувальну давність передбачено і при виникненні права узуфрукту. Зокрема, коли особа добросовісно, відкрито здійснювала узуфрукт протягом 10, 20 або 30 років, незалежно від волі власника, вона набуває права узуфрукту.

Більш деталізовано механізм застосування норм про набувальну давність стосовно сервітутних прав у ЦК Нідерландів. Тут передбачено, що за набувальною давністю набуваються права на рухомі об'єкти, які не є зареєстрованим майном, і права, що здійснюються їх добросовісним володільцем в результаті безперервного володіння протягом трьох років. Права на всі інші види майна набуваються в результаті безперервного володіння протягом 10 років. При цьому якщо особа, стосовно якої встановлено сервітутне право, помирає до закінчення визначеного строку, то її спадкоємці, які успадковують майно в порядку універсального правонаступництва, продовжують строк набувальної давності. Як правило, йдеться про можливість встановлення постійних і явних сервітутів, а також прихованих та позитивних сервітутів (наприклад, ст. 431, 433 ЦК Молдови).

Наведені положення із законодавств зарубіжних країн свідчать про поширення застосування набувальної давності до встановлення сервітутних прав у сучасних правових системах. Разом з тим аналіз підстав встановлення сервітутних прав за вітчизняним законодавством свідчить, що серед них такої підстави як набувальна давність немає. Однак у наукових працях окремих вчених знаходимо висновки про доцільність поширення набувальної давності до встановлення сервітутних прав. Так, В. П. Маковій обґрунтовує, що «давніше володіння» може бути використане як щодо характеристики передумови виникнення права власності, так і щодо виникнення обмежених речових прав (сервітутів) на земельні ділянки [3, с. 9]. Таку саму думку висловлюють і окремі російські вчені, серед яких М. Бубнов [11], Н. Хайрулліна [12] та інші. Поряд з цим у працях названих авторів немає комплексного бачення і аргументів, які б підтверджували доцільність такого поширення.

Для того, щоб оцінити обґрунтованість таких пропозицій, на нашу думку, слід дослідити такі питання: встановити сутність набувальної давності як підстави виникнення права власності та її придатність для встановлення сервітутних прав загалом; у разі придатності набувальної давності до встановлення сервітутних прав визначити види таких прав, які можуть встановлюватися на основі набувальної давності; сформулювати механізм застосування набувальної давності до встановлення таких сервітутних прав.

Перш за все, слід зазначити, що відповідно до логіки побудови гл. 24 ЦК України набувальна давність є одним зі способів набуття права власності, який передбачає низку умов, за наявності яких майно може бути набуто у власність за давністю володіння. До таких умов ст. 344 ЦК України віднесено: факт володіння річчю протягом визначеного строку; добросовісність, відкритість та безперервність такого володіння.

У літературі набувальну давність як цивільно-правовий інститут розглядають у широкому та вузькому розумінні: в широкому – як фактичний стан володільця майна протягом певного періоду часу, забезпечений правовим захистом і який зумовлює за певних обставин виникнення права власності на річ; у вузькому – як складний фактичний склад, який зумовлює виникнення права власності у володільця майна.

Розкриваючи зміст набувальної давності, І. Б. Новицький зазначав, що у відомих історії системах права момент «давнісного походження» того чи іншого стану розглядається як підстава для закріплення (за певних умов) перетворення фактичного становища речей в юридичне [13, с. 137]. При цьому, як зазначає Н. В. Безсмертна, набувальна давність поширюється на випадки фактичного, безтитульного (незаконного) володіння чужим майном. Наявність у володільця певного юридичного титулу, наприклад орендаря, виключає застосування набувальної давності [14, с. 444]. Як бачимо, інститут набувальної давності є своєрідним інструментом, за допомогою якого майно, юридичне становище якого невизначене, «персоналізується» та окреслюється як самостійний, відособлений об'єкт цивільного обороту. Французький юрист Ж. де ла Морандьєр про це пише так: «зміст набувальної давності полягає у тому, щоб в інтересах цивільного обороту після спливу більш-менш тривалого строку стабілізувати фактично встановлені відносини» [15, с. 138]. Іншими словами, набувальна давність надає змогу подолати невизначеність фактичних відносин у ситуації «прогалини» між фактом та правом.

Слід відмітити, що набувальна давність як юридичний склад пов'язана зі строком, за наслідками перебігу якого закон передбачає виникнення у володільця права власності. Добросовісне, відкрите та безперервне володіння протягом визначеного строку, за загальним правилом, викликає правові наслідки безпосередньо, тобто володільць стає власником в силу самого факту володіння. Винятки становлять лише випадки набуття права власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби та цінні папери, щодо яких у ч. 4 ст. 344 ЦК України додатково передбачено у юридичному складі рішення суду як одну з умов набуття права власності. Щодо названих видів майна судові рішення про визнання права власності матиме конститутивний, правовстановлювальний характер і буде елементом юридичного складу. Якщо йдеться про встановлення права власності щодо нерухомого майна, яке підлягає державній реєстрації, то таке право виникає з моменту реєстрації (абз. 3 ч. 1 ст. 344 ЦК України).

Таким чином, право власності за набувальною давністю на нерухоме майно виникає в силу юридичного складу, елементами якого є такі юридичні факти: факт добросовісного, відкритого, безперервного володіння нерухомою річчю протягом десяти років, а земельною ділянкою – п'ятнадцяти років (ст. 119 ЗК України [16]); рішення суду про визнання права власності за набувальною давністю, а щодо набуття права власності на земельні ділянки рішення органу державної влади, Ради Міністрів АР Крим або органу місцевого самоврядування з питань земельних ресурсів про передачу земельної ділянки у власність; державна реєстрація права власності на нерухомість. Вбачається, що подібний склад повинен супроводжувати набуття права власності на транспортні засоби та цінні папери, оскільки

факт і умови володіння повинні бути встановлені і перевірені, а реєстратори не мають засобів та повноважень для здійснення такої перевірки. Тому найбільш правильно було б звернутись до суду із заявою про визнання права власності на таке майно, а після цього до реєстратора за реєстрацією права власності. Щодо встановлення права власності на інші види майна, відмінного від нерухомості, транспортних засобів та цінних паперів, законом передбачено, що добросовісне, відкрите і безперервне володіння таким майном є правостановлювальним юридичним фактом, який безпосередньо зумовлює виникнення права власності. Проведене дослідження набувальної давності як підстави виникнення права власності за цивільним законодавством України надає змогу відповісти на питання щодо можливості поширення цієї підстави на виникнення сервітутних прав.

Як було встановлено, набувальна давність є однією з підстав виникнення права власності. За своєю природою право власності, як право особи на річ (майно), має речово-правовий характер і охоплює володіння, користування та розпорядження такою річчю (майном). І набувальна давність якраз і є тією підставою, яка через фактичне володіння, сполучене із ставленням особи до речі як до своєї (*corpus + animus*), надає змогу отримати правовий титул у разі дотримання визначених законом умов. Така конструкція дає підстави встановлювати суб'єктивні цивільні права, засновані на володінні, тобто права з речовою природою. Сервітутні права, як відомо, якраз і є такими правами та надають їх володільцеві право обмеженого користування чужою річчю (майном). Вони встановлюються у випадках, коли задовольнити інтереси чи здійснити права щодо визначеного майна неможливо інакше, ніж через надання можливості сервітуарієві користуватися чужою річчю. З огляду на це здійснення сервітутного права безпосередньо пов'язане із володінням, адже користуватися чужою річчю, не володіючи нею, неможливо. А оскільки це так, то набуття права, заснованого на володінні, є можливим, в тому числі у спосіб, який передбачає володіння як підставу правонабуття. Саме таким способом і є набувальна давність, в основі якої лежить давність володіння. Поширення цієї підстави виникнення на встановлення сервітутних прав надасть можливість повніше врегулювати речові відносини користування чужим майном. Варто зазначити, що право власності наразі є не єдиним суб'єктивним правом, яке виникає на підставі набувальної давності в рамках вітчизняного законодавства, і тенденція до розширення сфери застосування цієї підстави уже чітко окреслена. Йдеться про те, що у чинному земельному законодавстві України цей інститут використовується не тільки щодо встановлення права власності на земельні ділянки, а й права користування такими ділянками. Такий підхід законодавця є доволі прагматичним і сприяє повнішій реалізації прав суб'єктів земельних відносин. Вважаємо, що застосування набувальної давності до встановлення сервітутних прав також надасть учасникам цивільного обороту більше можливостей для здійснення своїх суб'єктивних прав щодо належного їм майна. Однак варто вивчити питання, чи може цей спосіб застосовуватись до встановлення усіх сервітутних прав?

Чинним законодавством передбачено два види прав користування чужим майном (сервітутів): земельні (ч. 1 ст. 401 ЦК України, ст. 98 ЗК України, ст. 23 Лісового кодексу України [17]) та особисті (ч. 2 ст. 401, ст. 405 ЦК Украї-

ни, ст. 156 ЖК України [18]). Аналізуючи сутність норм, які регулюють названі види сервітутних прав, зазначимо, що відповідно до ч. 1 ст. 401 ЦК України земельні сервітути встановлюються щодо: 1) земельних ділянок; 2) інших природних ресурсів; 3) іншого нерухомого майна. Критично оцінюючи застосування у наведеній статті термінів «земельна ділянка» та «нерухоме майно» у розрізі ч. 1 ст. 181 ЦК України та неприпустимість введення в оборот такого комплексного і юридично невизначеного об'єкта як «природні ресурси», зазначимо, що земельні сервітути встановлюються, головним чином, щодо двох видів об'єктів: земельних ділянок та об'єктів, розташованих на земельних ділянках (будинків, споруд тощо). Вбачається, що застосування набувальної давності стосовно названих об'єктів має підпорядковуватися правилам встановлення права власності щодо цих самих об'єктів. Тобто щодо земельних ділянок діють правила ст. 98 ЗК України, а щодо об'єктів, розташованих на земельних ділянках – ст. 344 ЦК України. Встановлення на підставі набувальної давності лісових сервітутів може відбуватися згідно з ч. 6 ст. 23 Лісового кодексу України шляхом субсидіарного застосування положень ст. 98 ЗК України до регулювання відносин з користування чужими земельними ділянками лісового фонду.

Говорячи про особисті сервітути, серед яких за чинним законодавством можна назвати лише право проживання (ст. 405 ЦК України, ст. 156 ЖК України), слід зазначити, що поширення набувальної давності до виникнення таких сервітутів може дестабілізувати цивільний оборот. Адже право проживання виникає у членів сім'ї в силу факту проживання і встановлення певного строку давності для набуття такого права було б, навпаки, обмеженням їх прав.

Щодо інших особистих сервітутів переважно йдеться про рухомі речі, щодо яких встановлено коротший строк давності володіння, а отже, у власника може і не бути можливості встановити факт відсутності того чи іншого майна, тоді як права щодо нього він уже втратив. Тому застосування набувальної давності до цієї групи сервітутних прав можливе лише у разі встановлення більш тривалого строку, порівняно із встановленим у ст. 344 ЦК України щодо набуття права власності на рухомі речі строком. Тут можна використати досвід ЦК Франції, де для особистих сервітутів передбачено тривалі строки давності володіння, і передбачити, наприклад, давність у 10 років.

З метою застосування набувальної давності до встановлення сервітутних прав ч. 1 ст. 402 ЦК України та перше речення ч. 1 ст. 100 ЗК України слід викласти у такій редакції: «Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом, за рішенням суду, а також внаслідок набувальної давності у порядку, визначеному цим кодексом». Слід однак застерегти, що реалізація на практиці цієї статті стосовно встановлення земельних сервітутів за набувальною давністю може створити ситуацію, коли особа – потенційний сервітуарій, вимагатиме встановлення сервітуту лише на тій підставі, що вона використовувала земельну ділянку протягом відповідного строку. Вбачається, що необхідною умовою для встановлення сервітуту на основі набувальної давності, яку повинен встановити суд, має стати не просто використання земельної ділянки, а свідоме та цілеспрямоване пристосування службової земельної ділянки для потреб обмеженого користування. І такі дії здійснювалися в силу того, що інакше як через таке пристосування сервітуар-

рій не може у повному обсязі здійснити належні йому права щодо власної земельної ділянки. Наприклад, у зв'язку із неможливістю дістатися до своєї ділянки іншим шляхом, ніж як проїхати по сусідській ділянці, особа розчистила дорогу, засипала її щебенем або спорудила міст тощо. Саме за наявності таких дій можна вважати, що особа здійснювала сервітутне право до моменту звернення із заявою про його встановлення, а відтак про застосування набувальної давності.

Підсумовуючи здійснений аналіз набувальної давності як підстави виникнення сервітутних прав, зробимо такі висновки.

Набувальну давність як цивільно-правовий інститут розглядають у широкому та вузькому розумінні: в широкому – як фактичний стан володільця майна протягом певного періоду часу, забезпечений правовим захистом і який за певних умов зумовлює виникнення права власності на річ; у вузькому – як складний юридичний склад, який зумовлює виникнення права власності у володільця майна.

Як юридичний склад набувальна давність пов'язана зі строком, за наслідками перебігу якого закон передбачає виникнення у володільця права власності. Добросовісне, відкрите та безперервне володіння протягом цього строку, за загальним правилом, викликає безпосередньо правові наслідки, тобто володільць стає власником в силу самого факту володіння. В ряді випадків факт володіння повинен бути підтверджений рішенням суду (нерухомість, транспортні засоби, цінні папери).

Набувальна давність за своєю природою є підставою, на основі якої можуть виникати лише права із речовою природою, а тому поширення давності на встановлення сервітутних прав не суперечитиме їх сутності.

Давність володіння може застосовуватись до встановлення як земельних, так і особистих сервітутів (за винятком права проживання). Разом з тим, оскільки у чинному законодавстві, крім права проживання, інших особистих сервітутів не передбачено, то поширення набувальної давності на цю групу прав передбачає їх нормативне закріплення. При цьому давність набуття особистих сервітутних прав повинна становити не менше 10 років.

Запропоновано, щоб до встановлення сервітутних прав на підставі набувальної давності застосовувались положення чинного ЦК України та ЗК України про набувальну давність як підставу виникнення права власності, у зв'язку з чим сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

У цій статті вивчено застосування набувальної давності лише щодо сервітутних прав. Однак вбачається, що ця підстава цілком придатна для встановлення й інших речових прав на чуже майно, що може бути предметом окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кулінич П. Ф. Что такое земельный сервитут? Реанимация земельных сервитутов – объективное исследование правовой реформы / П. Кулінич // Юридическая практика. – 2003. – № 24 (286). – С. 4–5.
2. Кулінич П. Право земельного сервітуту: поняття, види та порядок реалізації / П. Кулінич // Юридичний журнал. – 2003. – № 10. – С. 64–68.

The nabouvalna remoteness as a basis of the servitude rights origin is analyzed in the article on the basis of home and foreign experience. The author's view of it place in the origin motives is proposed. Changes to the legislation in force are suggested.

На основании отечественного и зарубежного опыта анализируется приобретательная давность как одно из оснований возникновения прав пользования чужим имуществом сервитутного типа.

3. *Маковій В. П.* Набувальна давність у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. П. Маковій. – Харків, 2007. – 25 с.

4. *Мартин В. М.* Право користування чужим майном: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Мартин. – Львів, 2006. – 19 с.

5. *Севрюкова І. Ф.* Проблемні аспекти права забудови чужої земельної ділянки / І. Ф. Севрюкова // Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні / [Я. М. Шевченко, Ю. Л. Бошицький, А. Ю. Бабаскін, М. В. Венецька та ін.]; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 187–206.

6. *Севрюкова І. Ф.* Види обмежених речових прав і владення в системі українського громадянського законодавства : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Громадянське право; сімейне право; громадянський процес; міжнародне частне право» / І. Ф. Севрюкова. – К., 1998. – 20 с.

7. *Цюра В. В.* Речові права на чуже майно : наук.-практ. посібник / В. В. Цюра. – К. : КНТ, 2006. – 167 с.

8. *Французский гражданский кодекс* / [пер. с фр. А. А. Жуковой, Г. А. Пешковской]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 933 с.

9. Цивільний кодекс Іспанії / *Codigo Civil espanol*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucm.es/info/civil/jgstorch/leyes/cc_0762.htm#CAPITULO%20PRIME RO.%20De%20las%20servidumbres%20en%20general.

10. *Цивільний кодекс Республіки Молдова* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=325085&lang=2>.

11. *Бубнов М. Ю.* Приобретательная давность как основание приобретения права собственности : дис...канд. юрид. наук : 12.00.03 / Бубнов Максим Юрьевич. – Рязань, 2003. – 177 с.

12. *Хайруллина Н. М.* Приобретательная давность: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Хайруллина Наталия Михайловна. – М., 2006. – 185 с.

13. *Новицкий И. Б.* Курс советского гражданского права / И. Б. Новицкий. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1950. – 416 с.

14. *Цивільний кодекс України.* Постатейний коментар у двох частинах. Частина 1. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А. С. Довгерт та Н. С. Кузнецова. – К. : Юстиніан, 2005. – 680 с.

15. *Морандьер Л. Ж.* Гражданское право Франции : [в 3-х кн.] / Л. Ж. Морандьер ; [пер. с фр. и вступительная статья Е. А. Флейшиц]. – М. : Изд-во иностранной лит., 1958–1970. – Том 1. – 1958. – 742 с.

16. *Земельний кодекс України* від 25.10.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 2038.

17. *Лісовий кодекс України* від 21.01.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

18. *Житловий кодекс УРСР* від 30.06.1983 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – № 28. – Ст. 573.